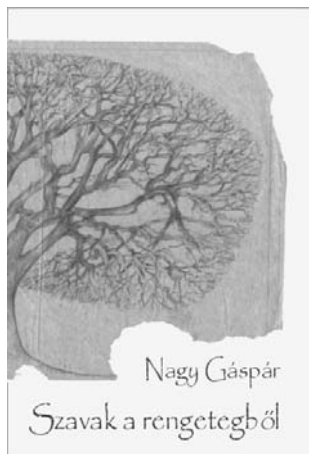

Egy költő világszemlélete – prózában

NAGY GÁSPÁR: SZAVAK A RENGETEGBŐL

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2004
432 oldal, 2950 Ft

A posztmodern – talán már le is zárult – irodalmi korszakában az egyik műértelmező alapszabály arról szólt, hogy a művön kívüli információkat a korszerű szakember nem veszi figyelembe, hiszen a mű nem a valóság valamiféle leképezése, s így az életrajz, a szerzői megjegyzések, mások véleményei ne befolyásoljanak bennünket az egyedi nyelvi alkotást illetően. Ugyanakkor az is – egyébként aligha vitatható – alapigazságnak számított, hogy bármely eddig megalkotott művel párbeszédbe léphet a keletkező új, az intertextualitás az irodalom – tegyük hozzá, ősi – sajátossága. Ha viszont így van, akkor természetes, hogy egyetlen szerző művei is párbeszédet folytatnak egymással, tehát nemcsak a költő lírai alkotásai, hanem azokkal prózai munkái, sőt interjúi, önvallomásai, bármilyen írott vagy szóbeli közlése. S ekkor már környezete, családjának, ismerőseinek, kortársainak véleménye, általában a kor, amelyben él-nie adatott, ugyancsak az intertextualitás lehetséges anyagává válik.

Nagy Gáspár esszéinek első gyűjteményes kötetét forgatva tehát önként adódik két kérdés. Előbb az, hogy mi ezeknek az írásoknak az ön-értéke, majd az, hogy milyen a kapcsolatuk a lírai életművel.

A lírában és a prózában egyaránt otthonos alkotók szinte törvényszerűen szoktak költőként jelentkezni, majd bizonyos életkort és ismertséget elérve jelentkeznek szépprózával, esszével. Nagy Gáspár első verseskönyve 1975-ben jelent meg, első szépprózai kötete húsz évvel később. A most kötetbe gyűjtött és összefoglalóan esszéknak nevezett írások közül a legkorábbi viszont egy ugyancsak 1975-ből származó kritika. Az összesen 122 írás közül ugyan mindössze 7 keletkezett a hetvenes években, viszont már 30 a nyolcvanasokban. Valószínűleg sokkal több lenne idesorolható, ha azokban a nyolcvanas években nem lett volna annyi baja az irodalompolitikának Nagy Gáspárral költészetének és közéleti magatartásának egyre határozottabban megmutatkozó ellenzékiségével, s nem vált volna nemkívánatossá, legalábbis korlátozottá a jelenléte. Vagyis ha a szépprózai jelentkezést nem is siette el Nagy Gáspár, a többféle műformában való megnyilatkozást kezdettől fontosnak tartotta.

A kötet írásai között a főként eleinte jellemző kritikák mellett elődökről való megemlékezések, vallomások, költői estek bevezetései, búcsúztatók, köszöntők, alkotói vallomások kapnak helyet. A kiadó egy következő kötetben tervezi megjelentetni a képzőművészeti

tárgyú esszéket és a fontosabb interjúkat. Az a tény, hogy Nagy Gáspár nem a szépprózával kezdett korán foglalkozni, hanem ezekkel a komoly felkészülést igénylő, bár látszólag szerényebb műfajokkal, nemcsak nyitottságát példázza, hanem tanulmányát, a minél teljesebb megismerésre való törekvését is. Közhelyként szokás számon tartani, hogy a költő lírai prózát ír. Nos, Nagy Gáspár itt olvasható írásai ugyan félreismerhetetlenül egy költő művei, megfogalmazásuk során nem egy másik alkotó mutatkozik meg, s e szövegeknek nem csupán a lírai életműre vonatkoztatva van jelentősége: önértékük is vitathatatlan. Érdemes belegondolni, hogy az esszé 1948 után évtizedekre nemkívánatos műfajjává vált. A bolsevik irodalompolitika csak egyetlen, önmagát is korlátozó nézetrendszer tartott érvényesnek, s a másfajta gondolatokat, a gondolatkísérleteket, egyáltalán a kérdést, a többféle lehetőség feltételezését sokáig az ellenséges ideológia megnyilvánulásának tekintette és elfojtotta, majd korlátozta. Így történhetett meg, hogy az esszének a két világháború között virágzó műfaja 1948 után eltűnt, az ötvenes években csak kivételesen nyilvánulhatott meg, a hatvanas években is csak kevesen engedhették meg maguknak, inkább az 1945 előtt indulók közül, s csak a hetvenes években támadtak méltó folytatói Németh László, Illyés Gyula, Vas István ez irányú munkásságának, mindenekelőtt Csoóri Sándornak, Lator Lászlónak, Mészöly Miklósnak, Nemes Nagy Ágnesnek, Sütő Andrásnak köszönhetően. Ez a helyzet általában sem kedvezett az 1945 után felnövekvő nemzedékek tájékozódásának: közülük is kevesen váltak rendszeres esszéíróvá. Ha most a hatvanas évek óta indulók közül Ágh Istvánt, Jókai Annát, Kodolányi Gyulát, Nádas Pétert, Orbán Ottót, Pintér Lajost említem, tudom, folytatható lenne ez a névsor Nagy Gáspáron kívül másokkal is a szépírók közül, ám a lehetségeshez és a kívánatoshoz képest mindenképpen csonka lenne a teljességre törekvő felsorolás is. Esszéirodalmunk hiátusos, s ez részben a szocializmus korának maradandó károsodást okozó gyermekbetegsége, részben írónk óvatosságának, erőtlenségének a jele. Talán újmódi félelem a posztmodern irodalomtudománytól és a szellemi élet szétszakítottaságától. Talán az a vélekedés áll mögötte, hogy a lényeges kérdésekre nem is lehet választ adni, tehát ne is próbálkozzunk.

Nagy Gáspárra nem ez a jellemző. Ő helytálló és színvalló ember. Úgy gondolja, ódon de kiölhetetlen magatartást vállalva, hogy az embernek, akár művész, akár nem az, dolga van a világon, s ezért a maga módján, a maga eszközeivel, a maga mesterségében cselekednie kell. Vagyis az önmegvalósítás elképzelhetetlen annak figyelembevétele nélkül, hogy az ember elkerülhetetlenül közösségekben létezik, s ezeknek a közösségeknek történelme van: múltja, jelene és jövője. Legelőbb a felnevelő szülői házat, a falut, a balladás nevű Bérbaltavárat, majd a pannonhalmi bencés gimnáziumot kell említeni. Aztán a hazát, egyre intenzívebben megismert régmúltjával, a kisgyerekként megtapasztalt 1956-tal, az ifjúként megélt 1968-cal, az éretté váló, majd poshadó-elhaló Kádár-korral. A haza egyúttal a magyar nyelv és irodalma is. S mindez beleágyazódik az emberiségstudatos szemléletbe, amely érthető és magától értetődő módon elsősorban Közép- és Kelet-Európára figyel, kitüntetetten a csehekre, lengyelekre.

Nem csupán szólam az, hogy a haza a magyar nyelv és irodalma is. S nem csak azért kívánczik ide, mert ennek a kötetnek az írásai elsősorban az irodalommal foglalkoznak, s mi sem természetesebb, mint az, hogy az író szakmájáról készít esszéket. Számunkra a nemzeti himnusz például nem csupán egy megzenésített, énekelhető költemény, amely himnusszá vált, hanem a nemzeti sorsnak szimbolikus lényege. Az egyik esszé (*Költészeti*

bolyongások; nem véletlen konstellációk) egy Kölcsey – Petőfi – Illyés – Kormos költői névsor és a Magyar Kultúra Napja, azaz a *Himnusz* születésnapja alkalmából kapcsolja össze ezeket a költőket. A *Himnusz* keletkezése nagyjából egybeesett Petőfi Sándor megszületésével, ő mindössze három hetes volt, amikor a kézirat alá odakerült az 1823. január 22-i dátum. Illyés Gyula Petőfi szellemkezét fogva vált nemzeti költővé, elődeihez méltóan, s Nagy Gáspár szép elképzelése szerint az *Egy mondat a zsarnokságról* a mi huszadik századi himnuszunk. (Mint ismeretes, ez a mű 1950-ben keletkezett, 1956 forradalmi napjaiban jelenhetett meg, aztán harminc évig kiadhatatlannak bizonyult.) S miként kerül ide a „kismester”, az apolitikus költőként számon tartott Kormos István? Nem csak azért, mert Nagy Gáspár egyik példaképe, s mesternek sem nevezhető kicsinek, s valójában nem is volt apolitikus kevés számú verseiben, hanem azért, mert egy nevezetes irodalmi esten, az Egyetemi Színpadon 1971-ben arra a nézői kérdésre, hogy melyik számára a magyar költészet legfontosabb sora, így válaszolt: „Nyújts feléje védő kart”. S ezzel Nagy Gáspár száz százalékosan egyetért.

Nagy Gáspár az 1956 emlékét igaz módon őrző költők közül alighanem a legtöbbet tette a békéssé vált Kádár-korban. Illyés Gyula említett nagy verséhez azonban nem csupán az eszmei közösség és a tisztelet köti. *Három megjegyzés: egy válasz* című, 1982-es versében Kodály és Illyés előtt tisztelgett: „Én együtt látom őket / egy dalban és / *egy mondatban* / amíg csak itt magyar van / kiadhatatlan versben / megvágott filmszalagon / eldobott hangszalagon / s e század néz rájok / lesütött szemmel – vakon.” E verset akkor a hatalom nem engedte a Tiszatájban megjeleni, Illyés azonban olvashatta, s meg is köszönte a szerzőnek, mint az utókor, az ifjabb nemzedék őrzőjének. Az Illyés Gyulához és e verséhez való viszony az igazi hazaszeretetet szimbolikus kifejeződése is. Azé a patriotizmusé, amely Illyést idézve nem jogot sért, hanem jogot véd, s amely minden körülmények között megpróbál szót emelni a jogtalanok, a sértett jogúak mellett. Beleértve 1956 áldozatait, az ország viszonylagos jólétben élő agymosott lakosságát, a határon túli magyarságot, a szellemi életünkől kirekesztett emigrációt, mindazt, ami múltunkból eltörlésre, feledésre ítéltetett.

A Kádár-korról közvetlenül nem sokat szólnak ezek az esszék, kevesebbet, mint a versek sora, s mint a kilencvenes évek interjúi, mint a széppróza, mégis ott van bennük a korlátozó, a jogsértő rendszerrel való vita, a mikor miként lehetséges tiltakozás, majd az utólagos megítélés. Önmaga szerepét egyáltalán nem tolja előtérbe, nem is emeli meg a szerző, s mint szellemesen megjegyzi: „Bátor nem voltam anno sem, inkább csak: nem mertem félni.” Pedig mégiscsak bátorság kellett azokhoz a versekhez, amelyek 1956 igazáért pereltek: megírásukhoz is, közlésükhöz, már a megkísérléshez is. S megnyugtató, hogy ehhez az időben is akadtak szerkesztőtársak, támadt segítők hada az Írószövetségben.

Ha Magyarországon legalább viszonylag normális polgári berendezkedés lehetett volna a huszadik században, akkor talán Nagy Gáspár nem vált volna homo politicussá, hanem elsősorban egyik legkedvesebb mesterét, Jékely Zoltánt követi lírai témákban és hangulatokban, esetleg Krúdy Gyula világának ezredvégi lírai változatát teremti meg. Benne volt, s meg is termett benne ez a lehetőség is, ám – a nyilvános fogadtatásban mindenképpen – elnyomta ezeket lírájának politikus és átpolitikált visszhangja.

Klasszikus és kortárs mestereiről írott esszéi igen tág szemléletről, előítélet-mentes gondolkodásmódról és befogadásról tanúskodnak. Az egyértelmű, hogy a legfontosabbak

közé tartozik Berzsenyi Dániel, Petőfi Sándor, Arany János, Illyés Gyula, Kormos István, Nagy László, Csoóri Sándor, Ágh István. De szeretettel és értően szól például Szabó Lőrincről, Határ Győzőről, Vasadi Péterről, Horváth Elemérről, Kalász Mártonról, a közvetlenül előtte járók közül Rózsa Endréről, Farkas Árpádról, Kovács Istvánról, s olyan nemzedéktársakról is, mint Baka István, Szervác József, Markó Béla, Vári Fábián László. De nem zárkózik el a prózaíróktól sem: Sütő Andrásról, Sánta Ferencről, Hajnóczy Péterről vannak lényeges közlendői. Néhány példát említek esszéiből.

Szabó Lőrinc centenáriuma azt idézte fel, hogy 1957 őszén Illyés néhány mondatos gyászbeszéde mennyire tüntetés-erejű volt. Egyre kevesebben élnek ma már, akik ott lehettek, nem árt tehát erre figyelmeztetni, hiszen ma olvasva a szöveget, a kulcsmondat kapcsán nem feltétlenül gondolunk 1956-ra: „Se veszteségeinket fölmérni, és fájdalomainkat kifejezni nincs méltó szó.” – Szám szerint a legtöbb írás – 11 – Kormos Istvánnal foglalkozik. Sok bennük a személyes emlék, hiszen az utolsó évek közvetlen tanúja lehetett a fiatalabb pályatárs. De volt bátorsága és ereje ahhoz is, hogy a költő egyik legszebb kései versét, az *Október* címűt részletesen és szakszerűen elemezze. Ezt olvasva, csak sajnálni lehet, hogy e műfajban egyelőre kivételes ez a munka. Pedig Nagy Gáspár Nemes Nagy Ágneshez, Lator Lászlóhoz, Fodor Andráshoz mérhető, nagyszerű verselemző-költő lehetne. – Kilenc írás foglalkozik Nagy Lászlóval. Egyetlen, nem pusztán filológiai érvényességű adalék: ő vette észre, hogy a hetvenes években nemcsak a műfordítói, hanem a költői pályán is fontos a Zbigniew Herbert verseivel történt találkozás. – Ágh István prózáját így jellemezte: „enged a vallomás, az álom, a versekből itthagytott és tovaregző képek előretörő kísértéseinek; és a végiggondolás, egyáltalán a fegyelmezett oknyomozás regulájában eljut az egyensúlyi állapothoz”. – Rózsa Endre nevezetes versével kapcsolatban (*Elsűlylyedt csatatér*) a hatvanas-hetvenes évek fordulójának társadalmi helyzetéről azt jelentette ki, hogy „Mintha csak a reformkorban és a Bach-korszakban élnénk egyszerre...!” – Sánta Ferencsel 1982-ben egy hivatalos romániai utazáson vett részt Nagy Gáspár, s erre emlékezve rajzol róla feledhetetlen portrét húsz évvel később. – Hajnóczy Péterről részletes interjút adott egy emlékkönyv számára, s ebben őt a nemzedék legfontosabb írójaként elemezte.

Nemcsak a példaképek, hanem a tőlük vett, s a szövegösszefüggésben különösen sugárzóvá, szállóige-szerűvé váló példamondatok is jellemzik az esszék szerzőjét. Himnuszainkat már idéztem. Tamási Árontól egy 1956 őszi mondatot választ: „Nincs módunk kitérni a hűség elől.” Bibó Istvántól többször is azt, hogy ez a túlfeszült lényeglátók és a hamis realisták országa. Máraitól: „A szabadság az önként vállalt, jogosnak elismert kötelességek összessége. Minden más nem szabadság, hanem önzés és kapzsi túlzás.”

Két helyen is idéz Nagy Gáspár egy ómexikóinak nevezett mondatot: „A költészet attól költészet, hogy úgy viselkednek benne a szavak, mintha először találkoznának.” Több helyről lehetne hasonló jelentésű gondolatot idézni, a jelentős költészetnek valóban egyik axiómája az ilyenféle mondat. Ez az első találkozás azonban nemcsak nagyszerűvé teszi a verset, hanem szorosabban köti az anyanyelvhez, jórészt emiatt válik egy-egy lírai mű teljes hitelességgel lefordíthatatlanná. 1988-ban a költészetről tűnődve (*Az emlékezés joga*) a költő T. S. Eliot és Nichita Stănescu nézeteivel rokonszenvezik, s az előbbit idézi: „A költészet örökös emlékeztető mindazokra a dolgokra, amelyek csak egyetlen nyelven mondhatók el és lefordíthatatlanok.” Nagy Gáspár azonban a maga eszményeit, felfogását

nemcsak a klasszikusokhoz való viszonyával fejezi ki, hanem a közvetlenebb jelenről is véleményt mond. Amiként nem titkolta korábban a szocialista ideológiával szembeni ellenérzéseit, állást foglal többször a posztmodernnel kapcsolatban is. A már említett Hajnóczyról való beszélgetésben jelentette ki: „Rendkívüli műgonddal dolgozott, de mégsem ezt az oldalt tartotta a legfontosabbnak, hanem az »üzenetet« –, hogy elcsépel szóval éljek.” Vagyis a prózaíró „vérrel írta” a műveit. Rejtett önvallomás ez egyúttal, s ez magyarázza azt a következetes kritikát, amelyet itt és más írásaiban is megfogalmaz a posztmodernnel kapcsolatban. Nem az a baja, hogy nem követnek egy Illyés- vagy Nagy László-féle utat, hanem az, hogy általában nem vére megy a mű megalkotása. Hiszen nyitott példázatú alkotó, aki nem egyetlen utat tud csak elképzelni a költői üdvözüléshez. Szépen példázta ezt szárnyasoltár terve, amelyen csak négy mű szerepelhet a huszadik század második feléből. Az ő választottjai: *Egy mondat a zsarnokságról*, *Apokrif*, *Menyegző*, *Psyché*. Elvehetnénk közülük, hozzátehetnénk másokat, de ezekre a költőkre mindannyian gondolnánk, ha tárgyilagosságra törekszünk.

Vaszy Géza

